

Katarzyna Miszczak

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

**MODERNIZACJA I WESTERNIZACJA
W GOSPODARCE PRZESTRZENNEJ XXI WIEKU**

Streszczenie: W artykule przedstawiono zwięzłą charakterystykę nowych wyzwań dla gospodarki przestrzennej XXI wieku. Szczególną uwagę zwrócono na źródła, przyczyny, mechanizmy i cechy dwóch procesów determinujących współczesną cywilizację: modernizacji i westernizacji. Opisano typy reakcji poszczególnych jednostek multiprzestrzennych na napór Zachodu i modernizację. Przedstawiono również założenia teorii stosunków międzynarodowych według S.P. Huntingtona oraz przesłanki i bariery ich praktycznych zastosowań w globalnej gospodarce.

Słowa kluczowe: współczesna przestrzeń, koncepcja S. Huntingtona, modernizacja, westernizacja.

1. Wstęp

XXI wiek przyniósł, zdaniem wielu czołowych polityków, ekonomistów, politologów, naukowców, artystów i dziennikarzy, pojawienie się jakościowo nowej sytuacji gospodarki przestrzennej, charakteryzowanej często w sposób syntetyczny jako: „nowa gra”, „nowe reguły” oraz „nowe strategie”¹. Zaistniały stan jest asocjowany najczęściej z następującymi zjawiskami: załamaniem się systemu socjalistycznego, zmianami technologicznymi w gospodarce polegającymi na wejściu w erę dominacji swobodnych lokalizacyjnie działalności, nową, w porównaniu z przeszłością, specyfiką procesów demograficznych i migracyjnych, globalizacją gospodarki światowej oraz brakiem państwa zdecydowanie dominującego w świecie na płaszczyźnie ekonomiczno-społecznej i politycznej².

Zachodzące zmiany w zasadniczym stopniu oddziałują także na otaczającą człowieka rzeczywistość. Nowe trendy mają również wpływ na zmiany przestrzeni społeczno-gospodarczej, która w dobie globalizacji i zrównoważonego rozwoju zmienia się w dotychczas niespotykanym tempie. Coraz większego znaczenia nabierają przesłanki do rozwoju skoordynowanej gospodarki przestrzennej na poziomie wyższym

---

¹ L. Thurow, *The Future of Capitalism. How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*, EurM, London 1996, s. 11.

² Tamże, s. 11-12.

niż krajowy. W wyniku procesów integracyjnych podejmuje się działania na rzecz koordynacji zarządzania przestrzenią w skali wykraczającej poza granice państw³, a dotyczącej poziomu cywilizacji. Stąd istotna jest znajomość źródeł, mechanizmów i procesów determinujących współczesne przestrzenie cywilizacji. Przykładem ważniejszych z nich są modernizacja i westernizacja.

2. Paradygmat cywilizacyjny we współczesnej przestrzeni społeczno-ekonomicznej

Współczesny świat jest pełen konfliktów i zagrożeń. Złożoność obecnych mechanizmów gospodarczych powoduje, że procesy rozwoju są coraz bardziej zależne od uwarunkowań technologicznych. Mimo stałego rozwoju technologii we współczesnej gospodarce, w dalszym ciągu jest ona silnie zależna od surowców o znaczeniu strategicznym, wśród których surowce energetyczne mają znaczenie szczególne. Sytuacja ta sprzyja eskalacji tłących się lub ujawnionych konfliktów politycznych, religijnych, gospodarczych i etnicznych – tak, w skrócie, da się opisać współczesną gospodarkę immanentnie połączoną ze złożoną sytuacją kulturową⁴.

Konflikty te oraz zagrożenia mają wpływ na sposób pojmowania przedsięwzięć stojących przed określonymi dziedzinami wiedzy i praktyką życia społeczno-gospodarczego. Kształtują one tym samym paradygmat wszystkich dziedzin życia, w tym również gospodarki przestrzennej.

Paradygmat – to przyjęty w danej dziedzinie sposób widzenia rzeczywistości, swoisty wzorzec lub model, do którego odnosi się wszelkie rozważania teoretyczne i praktyczne⁵. Można powiedzieć, że na polu gospodarki przestrzennej paradygmat ten kształtują obecnie:

- świadomość zachodzących przemian cywilizacyjnych,
- troska o przyszłość ludzkości, wykraczająca poza horyzont obecnych pokoleń.

Są to zatem czynniki o różnym charakterze: pierwszy wyzwała głównie poszukiwania praktycznych rozwiązań i kierunków przemian, jako reakcję na występujące trendy w obrębie omawianej dziedziny; drugi wynika z pewnego niepokoju intelektualnego czy moralnego, lecz ma również wyraźny wymiar praktyczny, kształtujący przemiany cywilizacyjne⁶.

Przedstawiając współczesny paradygmat gospodarki przestrzennej, można zatem sprowadzić go do dwóch grup czynników kształtujących sposób widzenia otaczającej nas rzeczywistości:

³ M. Borska, *Gospodarka i polityka przestrzenna*, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 2004, s. 14.

⁴ Tamże, s. 70.

⁵ *Polsko-Niemiecki Leksykon Pojęć Planistycznych*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover-Warszawa 1995, s. 9.

⁶ Tamże, s. 11.

- czynników związanych z kształtującym się obiektywnie modelem cywilizacyjnym, zwanym
- cywilizacją informacyjną,
- czynników związanych z postindustrialnymi przewartościowaniami w sferze intelektualnej i moralnej, które skłaniają do przyjęcia modelu zrównoważonego i trwałego rozwoju, jako podstawy pożądanych przemian cywilizacyjnych⁷.

Paradygmat cywilizacyjny kładzie nacisk na ścisłe związki kulturowe, osobiste i historyczne, przez co pomaga zrozumieć to, co się dzieje w ówczesnym świecie. Prawie połowa z czterdziestu ośmiu konfliktów etnicznych toczących się na świecie na początku 1993 r. to konflikty między grupami należącymi do różnych cywilizacji. Założenia podejścia cywilizacyjnego są następujące:

- w świecie działają siły integracyjne i to one wywołują reakcje w postaci potwierdzania wartości własnej kultury oraz świadomości cywilizacyjnej;
- świat dzieli się w pewnym sensie na dwa światy, ale jest to podział między Zachodem, cywilizacją do tej pory dominującą, a wszystkimi innymi (niezachodnimi), które mało mają ze sobą wspólnego;
- państwa narodowe są i pozostaną najważniejszymi aktorami stosunków międzynarodowych, ale ich interesy, sojusze i konflikty w coraz większym stopniu kształtowane są przez czynniki kulturowe i cywilizacyjne;
- świat jest w stanie anarchii – pełno w nim konfliktów plemiennych i narodowościowych, najgroźniejsze są jednak konflikty między państwami lub grupami państw należących do różnych cywilizacji.

Warto przytoczyć przykłady wydarzeń z roku 1993 wpisujących się w myśl paradygmatu cywilizacyjnego, a tym samym potwierdzających jego przydatność do analizowania świata⁸:

- trwały i nasilały się walki między Chorwatami, Muzułmanami i Serbami w byłej Jugosławii;
- Zachód nie zapewnił znaczącej pomocy bośniackim Muzułmanom, a okrucieństw popełnianych przez Chorwatów nie potępił równie stanowczo, jak przedtem okrucieństwa Serbów;
- Rosja nie dołączyła do pozostałych członków Rady Bezpieczeństwa i nie poparła ich starań mających na celu zmuszenie Serbów w Chorwacji do zawarcia pokoju z chorwackim rządem. Iran i inne państwa muzułmańskie wystąpiły z propozycją przysłania osiemnastotysięcznego kontyngentu do ochrony bośniackich Muzułmanów;
- nasiliły się walki między Ormianami i Azerami, a Turcja i Iran coraz bardziej stanowczo domagały się, by Ormianie oddali swe zdobycze terytorialne. Nastąpiło przegrupowanie wojsk tureckich, które zbliżyły się do granic Azerbejdżanu, a siły irańskie je przekroczyły;

⁷ Tamże, s. 12.

⁸ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 1996, s. 6.

- na Wiedeńskiej Konferencji Praw Człowieka doszło do konfrontacji między Zachodem, reprezentowanym przez amerykańskiego sekretarza stanu, który potępił „relatywizm kulturowy”, a koalicją państw islamskich i konfucjańskich odrzucających „zachodni uniwersalizm”;
- ogłoszono, że Igrzyska Olimpijskie w 2000 r. odbędą się w Sydney, a nie w Pekinie. Głosy podzieliły się prawie dokładnie według podziałów cywilizacyjnych;
- Chiny sprzedały Pakistanowi części do produkcji pocisków rakietowych, co spowodowało amerykańskie sankcje. Doszło także do konfrontacji między Chinami a Stanami Zjednoczonymi na tle przypuszczalnych dostaw technologii nuklearnych do Iranu;
- prezydent Iranu wezwał do zawarcia sojuszu z Chinami i Indiami, „abyśmy mogli mieć ostatnie słowo w sprawach międzynarodowych”;
- zbombardowanie Bagdadu przez Amerykanów spotkało się z jednogłośnie poparciem rządów zachodnich i zostało potępione przez prawie wszystkie państwa muzułmańskie jako kolejny przykład „podwójnej moralności Zachodu”.

Najostrzejsze i najgroźniejsze konflikty w nowym świecie nie będą się toczyły między klasami społecznymi, biednymi i bogatymi czy innymi grupami zdefiniowanymi w kategoriach ekonomicznych, ale między narodami należącymi do różnych kręgów kulturowych. Przykładem może być konflikt, który rozgrywał się na terenie byłej Jugosławii – Rosja udzieliła dyplomatycznego poparcia dla Serbów, natomiast Arabia Saudyjska, Turcja, Iran i Libia wspierały finansowo Bośniaków, kierując się pokrewieństwem kulturowym. Społeczeństwa, które są zjednoczone przez ideologie lub okoliczności historyczne, ale cywilizacyjnie podzielone, najczęściej się rozpadają, jak Związek Radziecki, Jugosławia, albo przeżywają silne napięcia, jak Ukraina, Nigeria, Sudan, Indie itd. Kraje o wspólnych cechach kulturowych podejmują współpracę gospodarczą i polityczną. Organizacje międzynarodowe oparte na wspólnocie kulturowej, jak Unia Europejska, mają o wiele większe szanse na powodzenie niż te, które usiłują przekraczać kulturowe różnice. Istotne różnice w stopniu rozwoju gospodarczego i politycznego między cywilizacjami zakorzenione są w odrębnościach kulturowych⁹:

- sukcesy gospodarcze krajów Azji Wschodniej mają swoje źródło we wschodnioazjatyckiej kulturze, ona też leży u podstaw trudności, jakie napotyka w tym regionie tworzenie stabilnych systemów demokratycznych;
- tożsamość cywilizacyjna postkomunistycznych społeczeństw Europy Wschodniej i byłego Związku Radzieckiego określa ich dalsze losy;
- w świecie muzułmańskim niepowodzenia demokracji można w znacznej mierze wyjaśnić charakterem kultury islamu;
- kraje należące do kręgu zachodniego chrześcijaństwa odnotowują rozwój gospodarczy,

⁹ Tamże, s. 65-76.

– kraje prawosławne mają niepewne perspektywy rozwoju ekonomicznego i politycznego, a w republikach muzułmańskich perspektywy te nie wyglądają zachęcająco.

Istnieją różne poglądy co do liczby cywilizacji, jakie istniały w historii:

- Quigley wyróżnia szesnaście wyraźnie odrębnych bytów historycznych i osiem bardzo prawdopodobnych dodatkowych;
- Toynbee mówił z początku o dwudziestu jeden, potem o dwudziestu trzech;
- Spengler wyróżnia osiem głównych kultur;
- MacNeill omawia dziewięć cywilizacji w całej historii ludzkości.

Jeżeli mowa o cywilizacjach współczesności, nie ma tu również jednoznacznego określenia liczby, np. Braudel określa dziewięć współczesnych cywilizacji, a Rostovanyi siedem. Melko stwierdza, że istnieje „rozsądna zgoda” co do istnienia dwunastu głównych cywilizacji. Siedem można zaliczyć do wymarłych (mezopotamska, egipska, kreteńska, klasyczna, bizantyjska, środkowoamerykańska, andyjska), pięć nadal trwa (chińska, japońska, indyjska, islamska i zachodnia). Jednak gdy chodzi o świat współczesny, należy jeszcze do nich dodać cywilizację prawosławną, latynoamerykańską i ewentualnie afrykańską.

Według Huntingtona można wyróżnić następujące cywilizacje współczesności¹⁰:

- **Cywilizacja chińska**

Wszyscy uczeni uznają istnienie albo jednej cywilizacji chińskiej, której początki datuje się co najmniej na 1500 rok p.n.e., a może nawet tysiąc lat wcześniej, albo dwóch, przy czym jedna zastąpiła drugą w zaraniu epoki chrześcijańskiej. Termin „cywilizacja chińska” (czasami też używa się „konfucjańska”) obejmuje kulturę Chin oraz chińskich społeczności w Azji Południowo-Wschodniej i wszędzie poza Chinami, a także pokrewne kultury Wietnamu i Korei.

- **Cywilizacja japońska**

Czasami jest łączona przez uczonych z kulturą chińską i nosi wtedy miano cywilizacji Dalekiego Wschodu. Cywilizacja Japonii wyłoniła się z cywilizacji chińskiej między 100 a 400 rokiem naszej ery.

- **Cywilizacja hinduistyczna**

Istnieje co najmniej od 1500 roku p.n.e. Od drugiego tysiąclecia przed naszą erą hinduizm stanowi centralny element kultury subkontynentu. „Będąc czymś więcej niż religią czy systemem społecznym, jest jądrem indyjskiej cywilizacji”.

- **Cywilizacja islamska**

Islam, który powstał na Półwyspie Arabskim w VII wieku naszej ery, szybko się rozprzestrzenił na Północną Afrykę i Półwysep Iberyjski, a także na Azję Środkową. W jego ramach istnieje wiele różnych kultur czy subcywilizacji, m.in. arabska, tuarecka, perska, i malajska.

---

¹⁰ Zob. szerzej S.P. Huntington, wyd. cyt.

- **Cywilizacja prawosławna**

Jej ośrodkiem jest Rosja. Od zachodniego chrześcijaństwa odróżnia ją bizantyjski rodowód, odrębna religia, dwadzieścia lat panowania tatarskiego, biurokratyczny despotyzm oraz ograniczony kontakt z Renesansem, Reformacją, Oświeceniem i innymi zjawiskami tak ważnymi dla Zachodu.

- **Cywilizacja zachodnia**

Początki tej cywilizacji datuje się przeważnie na 700 lub 800 rok naszej ery. Uczeni uznają powszechnie, że składa się ona z trzech głównych elementów: Europy, Ameryki Północnej i Ameryki Łacińskiej. Pod względem historycznym cywilizacja zachodu jest cywilizacją europejską, współcześnie zaś euroamerykańską lub północnoatlantycką.

- **Cywilizacja latynoamerykańska**

Jest wytworem cywilizacji europejskiej, jej kultura jest korporacyjna, autorytar-na. Cywilizacja latynoamerykańska zawiera w sobie kultury tubylcze, które w Europie nie istniały, w Ameryce Północnej zostały skutecznie wykorzenione. Rozwój polityczny i ekonomiczny Ameryki Łacińskiej przebiegał całkiem odmiennie niż w krajach północnoatlantyckich.

- **Cywilizacja afrykańska (ewentualna)**

Większość uczonych (z wyjątkiem Braudela) nie uznaje odrębnej cywilizacji afrykańskiej.

3. Modernizacja

Koncepcja Samuela P. Huntingtona dotycząca zderzenia (konfliktu) cywilizacji jest skrajnie pesymistyczną, jeśli nie katastroficzną wizją stosunków międzynarodowych po roku 1989. Centralne miejsce w tej teorii zajmuje cywilizacja rozumiana jako „najwyższy kulturowy stopień ugrupowania ludzi i najszersza płaszczyzna kulturowej tożsamości”. Autor twierdzi, że pozycja Zachodu we współczesnym świecie słabnie. Mitem jest przekonanie, że globalizacja, a raczej „Mcdonaldyzacja” świata pociąga za sobą westernizację, czyli przyjęcie przez inne cywilizacje wzorców zachodnich, przede wszystkim demokracji i praw człowieka. Co więcej, ponieważ Zachód powoli traci swoją dominującą pozycję na rzecz dynamicznie rozwijających się cywilizacji konfucjańskiej czy hinduistycznej, konieczne jest zrozumienie innych cywilizacji, ich racji i argumentów.

Zdaniem S. Huntingtona na modernizację składają się: industrializacja, urbanizacja, coraz powszechniejsza umiejętność czytania i pisanie, coraz wyższy poziom wykształcenia, zamożności i mobilizacji społecznej, a także bardziej złożone i zróżnicowane struktury zawodowe. Proces modernizacji jest konsekwencją rozwoju wiedzy naukowej i technicznej, który zaczął się w XVIII wieku i umożliwił ludziom panowanie nad środowiskiem oraz jego kształtowanie na bezprecedensową skalę. Zachód był pierwszą cywilizacją, która uległa modernizacji i najlepiej przyswoiła sobie kulturę nowoczesności. Do najważniejszych cech społeczeństw zachodnich występujących przed modernizacją autor zaliczył:

- dziedzictwo starożytności klasycznej – Zachód przejął wiele elementów z poprzednich generacji, a zwłaszcza z cywilizacji klasycznej: grecką filozofię i racjonalizm, prawo rzymskie, język łaciński i chrześcijaństwo;
- katolicyzm i protestantyzm – pod względem historycznym jest to najważniejsza cecha cywilizacji zachodniej;
- języki europejskie – Zachód różni się od większości cywilizacji mnogością języków;
- rozdział władzy duchowej i doczesnej – dychotomia, czyli oddzielenie religii od polityki;
- rządy prawa – po Rzymianach odziedziczono zasadę, w myśl której prawo zajmuje centralne miejsce w życiu cywilizowanych społeczeństw. Tradycja rządów prawa dała fundamenty pod konstytucjonalizm i ochronę praw człowieka;
- pluralizm społeczny;
- gremia przedstawicielskie – zapewniały formy reprezentacji, które w miarę postępów modernizacji przekształciły się we współczesne instytucje demokratyczne;
- indywidualizm – zaczął się kształtować w XIV i XV wieku, a uznanie prawa do indywidualnego wyboru zwyciężyło na Zachodzie w wieku XVII. Indywidualizm do tej pory wyróżnia Zachód wśród innych cywilizacji.

4. Westernizacja

S.P. Huntington prezentuje trzy typy reakcji na napór Zachodu i modernizację:

- Odrzucenie (odrzucenie modernizacji i westernizacji) – Japonia od pierwszych kontaktów z Zachodem, tj. od roku 1542, do połowy XIX wieku prowadziła politykę odrzucenia jego wpływów. Import zachodniej kultury był surowo zakazany, w połowie XVII stulecia wygnano z Japonii wszystkich Europejczyków.
- Kemalizm (przyjęcie modernizacji i westernizacji) – wychodzi się tutaj z założenia, że modernizacja jest pożądana i potrzebna, a lokalnej kultury nie sposób z nią pogodzić, więc trzeba ją zarzucić, a społeczeństwo musi się skutecznie zwesternizować, żeby mogło zostać zmodernizowane. Oba procesy wspierają się wzajemnie i muszą się odbywać jednocześnie.
- Reformizm (przyjęcie jednego i odrzucenie drugiego) – polega na próbie wprowadzenia modernizacji i zachowania przy tym podstawowych wartości, zwyczajów i instytucji rodzimej kultury danego społeczeństwa. Okazała się najpopularniejszą wśród niezachodnich elit – Chiny: „Chińskie nauki zachowujemy dla podstawowych zasad, zachodnie są potrzebne na praktyczny użytek”; Japonia: „Japoński duch, zachodnia technika”.

5. Podsumowanie

Współczesna gospodarka przestrzenna ma charakter multidyscyplinarny i w związku z tym determinuje ją szereg różnorodnych czynników, zjawisk i procesów. Przed-

stawione powyżej rozważania dotyczące niektórych charakterystycznych tendencji rozwoju społeczno-ekonomicznego przestrzeni stanowią jedynie asumpt do koniecznej dyskusji na temat prawidłowości funkcjonowania innowacyjnej gospodarki przestrzennej dostosowanej do piątej fali J. Schumpetera¹¹. Warto jednak podkreślić, iż u podstaw tych procesów wzrostu wymiaru przestrzennego w poszczególnych elementach działalności człowieka tkwią, narastające stopniowo i okresowo przyspieszane, przekształcenia ludzkich potrzeb oraz struktur społeczno-gospodarczych.

Literatura

- Borsa M., *Gospodarka i polityka przestrzenna*, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 2004.
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 1996.
- Innovation in Industry*, „The Economist” 20-26.02.1999.
- Polsko-Niemiecki Leksykon Pojęć Planistycznych*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover-Warszawa 1995.
- Thurrow L., *The Future of Capitalism. How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*, EurM, London 1996.

MODERNIZATION AND WESTERNIZATION IN SPATIAL ECONOMY OF THE XXIST CENTURY

Summary: The paper presents new challenges for spatial economy of the XXIst century. Special attention is paid to sources, reasons, mechanisms and features of two processes determining modern civilization: modernization and westernization. The types of reactions of individual multispatial units for the pressure of the West and modernization are described. The author also presents the assumptions of international relations theory according to Samuel Huntington and the prerequisites and barriers of their practical applications in global economy.

---

¹¹ *Innovation in Industry*, „The Economist” 20-26.02.1999.